

РОЛЬ ПРАВОВОЇ ІНІЦІАТИВИ У СТАНОВЛЕННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. *Стаття присвячена малодослідженій проблемі формування і реалізації правової ініціативи. Зростання соціальної активності, участь суб'єктів громадянського суспільства у політичних процесах, а також підвищення ролі правових засобів у регулюванні суспільних відносин значно актуалізують цю проблематику. Основна мета роботи полягає у визначенні ролі правової ініціативи у становленні громадянського суспільства. Спираючись на результати досліджень правових аспектів формування і становлення громадянського суспільства, автори статті акцентують увагу на необхідності глибокого аналізу структури громадянського суспільства, формування механізмів його контролю за державними інституціями, а також реалізації прав громадян на належне урядування. Встановлено, що правова ініціатива повинна підтримуватись не тільки на рівні державних органів влади, але і визначати можливість становлення і формування попередньої експертизи запропонованих рішень за участю громадськості. Авторами розглянута можливість структурування запропонованої ініціативи державних органів влади, а також можливість розвитку ініціативи з боку фізичної особи в міжнародному контексті.*

Ключові слова: міжнародне право, громадська вихованість, юридична відповідальність, правова держава, суспільні відносини.

Наталія Семеновна Кузнецова, Наталія Николаевна Оніщенко

Национальная академия правовых наук Украины
Харьков, Украина

РОЛЬ ПРАВОВОЙ ИНИЦИАТИВЫ В СТАНОВЛЕНИИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация. *Статья посвящена малоизученной проблеме формирования и реализации правовой инициативы. Рост социальной активности, участие субъектов гражданского общества в политических процессах, а также повышение роли правовых средств в регулировании общественных отношений значительно актуализируют эту проблематику. Основная цель работы заключается в определении роли правовой инициативы в становлении гражданского общества. Опираясь на результаты исследований правовых аспектов формирования и становления гражданского общества, авторы статьи акцентируют внимание на необходимости глубокого анализа структуры гражданского общества, формирования механизмов его контроля за государственными институтами, а также реализации прав граждан на соответствующее управление. Установлено, что правовая инициатива должна поддерживаться не только на уровне государственных органов власти, но и определять возможность становления и формирования предварительной экспертизы предложенных решений с учетом общественности. Авторами рассмотрена*

возможность структурирования предложенной инициативы государственных органов власти, а также возможность развития инициативы со стороны физического лица в международном контексте.

Ключевые слова: международное право, общественная воспитанность, юридическая ответственность, правовое государство, общественные отношения.

Natalia S. Kuznetsova, Natalia N. Onishchenko

*National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine*

THE ROLE OF THE LEGAL INITIATIVE IN THE ESTABLISHMENT OF CIVIL SOCIETY

Abstract. *The article focuses on an under-studied problem of formation and realization of the legal initiative. The growth of social activity, the participation of civil society actors in political processes, as well as the increase of the role of legal means in regulating social relations significantly update this topic. The main purpose of the work is to determine the role of the legal initiative in the formation of civil society. Drawing on the results of studies on the legal aspects of the formation and establishment of civil society, the authors of the article emphasize the need for a deep analysis of the structure of civil society, the formation of mechanisms for its control of state institutions, as well as the realization of citizens' rights to proper governance. It was established that the legal initiative must not only be supported at the level of state authorities, but also determine the capability of establishment and formation of a preliminary examination of the proposed solutions involving the public. The authors considered the possibility of structuring the proposed initiative from state authorities, as well as the possibility of developing an initiative on behalf of an individual in an international context.*

Keywords: international law, public decency, legal responsibility, constitutional state, social relations.

ВСТУП

Вітчизняне та зарубіжне правознавство не виробило єдиного підходу до розуміння права як явища об'єктивної реальності, але у цих доктринах є положення, які не викликають дискусій серед науковців. Зокрема, до них належить теза про право як не тільки важливий, а подекуди й унікальний соціальний регулятор.

Один із видатних сучасних правознавців С. С. Алексєєв зауважував, що «тільки право виявилось тим унікальним суспільним інститутом, здатним внаслідок досвіду, практики, відпрацювання при вирішенні різноманітних юридичних справ закріплювати та накопичувати “чисті” засоби і конструкції, які і на даний момент, і на майбутнє розглядаються як явище розуму» [1]. На переконання автора, призначення права – бути носієм і провідником високих розумних засад, їх перетворення в реальність, у практичне життя людей [1].

У такому контексті право як об'єктивне явище має самостійну соціальну цінність і певною мірою «автономізується» від держави. Водночас в умовах форму-

вання та розвитку громадянського суспільства держава набуває ознак правової. У юридичній літературі наголошується, що правова держава може існувати там і тоді, де і коли існує громадянське суспільство [2].

Співвідношення, взаємозв'язки та взаємний вплив громадянського суспільства і держави є предметом численних досліджень не тільки правників, але й філософів, соціологів, політологів.

Розглядаючи громадянське суспільство як спільноту, засновану на визнанні принципів правової рівності (егалітаризму), приватної власності як майнової основи розвитку економіки і визнанні та гарантуванні невід'ємних прав і свобод людини, і на цій основі здатну шляхом мобілізації та гармонізації своїх інституцій забезпечити саморегулювання процесу поступового розвитку, автори зазначають, що право за таких умов набуває ознак чи не єдиного демократичного інструменту узгодження та балансування інтересів усіх суб'єктів громадянського суспільства [3].

У сучасному світі, який розвивається в умовах глобалізаційних процесів, є необхідність створення та обґрунтування категорій, які обумовлені цими процесами. Це повною мірою стосується і подальшого розвитку методологічного потенціалу категоріально-понятійного апарату теорії держави і права. Водночас, розуміючи необхідність забезпечення його стабільності, не можна відкидати неминучість появи нових понять, термінів, дефініцій, які відбивають нові соціальні, економічні та правові реалії, в тому числі і у сфері сучасного право-державотворення [4].

У зв'язку з активізацією інститутів громадянського суспільства, особливо після Революції Гідності, вбачається актуальною проблема його участі у процесі правотворення. Відтак механізм реалізації ініціатив у праві (які умовно можна назвати «правовими ініціативами») має важливе і практичне, і теоретичне значення, однак досі не досліджувався у юридичній літературі.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Перш за все, авторами розглянуто поняття «правова ініціатива», яка, поряд з наділеними правами, диспозитивністю і юридичною рівністю суб'єктів, є однією з основних рис цивільно-правового методу, що має дозвільний характер [5]. Як відомо, застосування цивільно-правового механізму засновано на використанні актів, що виходять від самих суб'єктів цивільного права. Останні можуть своїми цілеспрямованими діями встановлювати права і обов'язки, змінювати їх або припиняти. Такою є природа і особливості відносин, що регулюються цивільним правом. У них суб'єкти, які володіють майново-розпорядчою самостійністю, наділені правовою ініціативою, необхідною для задоволення їх майнових потреб та інтересів [6].

Правова ініціатива досить часто проявляється в дієздатності суб'єктів у процесі набуття ними суб'єктивних цивільних прав шляхом вчинення тих чи інших

угод. Здебільшого такі угоди є двосторонніми і взаємними та носять узгоджений характер. Йдеться про договори, які є засобом координації ініціативних правових дій учасників цивільних правовідносин [7]. У широкому використанні договору в цивільному праві знаходять своє вираження як правова ініціатива суб'єктів, так і всюдозволеність, оскільки договір виступає не тільки юридичним фактом, а й засобом індивідуальної регламентації відносин за допомогою угоди сторін.

Для з'ясування сутності правової ініціативи необхідно визначити її місце та роль у цивільно-правовому регулюванні суспільних відносин. У цивілістичній літературі поки немає однозначної відповіді на питання про те, чи є правова ініціатива принципом або методом. Одні автори відносять правову ініціативу до принципів цивільного права [8], інші – до методу [9]. Другий підхід, на погляд авторів, є кращим і більш обґрунтованим. Авторитетними представниками цієї позиції є В. А. Тархов і В. Ф. Яковлев. У своїх роботах вони переконливо довели, що особливості відносин, які регулюються цивільним правом, передбачають правову ініціативу суб'єктів і використовують їх цілеспрямовані дії як основну рушійну силу для задоволення своїх майнових потреб [10].

Безумовно, правова ініціатива є важливою і невід'ємною рисою цивільно-правового методу. Дійсно, механізм дії цивільного права заснований на використанні актів, що утворені від самих суб'єктів. Це обумовлено тим, що учасники цивільних правовідносин наділені правовою ініціативою. Остання, як було зазначено, характеризується здатністю суб'єктів, за допомогою цілеспрямованих дій, самостійно набувати права і обов'язки, змінювати їх і припиняти. Представлені твердження впливають із дозвільної сутності цивільно-правового методу як особливого способу впливу на суспільні відносини шляхом наділення правами та визнанням за суб'єктами суб'єктивного права на певну поведінку. Правова ініціатива суб'єктів цивільного права органічно пов'язана з дозвільним характером методу, розкриває його сутність і особливості. У той же час дозвільність методу може бути розкрита тільки через здатність громадян та юридичних осіб володіти правовою ініціативою.

Отже, правова ініціатива суб'єктів являє собою одну із ознак дозволу і розвиває головну рису цивільно-правового методу. Якщо розглядати питання конкретно, то правова ініціатива полягає в тому, що суб'єкти цивільного права набувають і здійснюють свої права власними діями і за своєю ініціативою, по своїй волі [11].

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

У роботі використано метод прогнозування. Метод прогностичного характеру ґрунтується на тому, що автори розглядають можливість використання правових методів, форм регулювання та їх оптимізації під час представлення громадськими організаціями та громадянами ініціатив. Необхідно чітко розуміти, що ініціатива не завжди може проявлятися громадянами з метою оптимізації свого

місця існування і правового регулювання різних аспектів. Визначаючи можливість структурування та становлення громадянського суспільства, необхідно використовувати також і аналітичний метод. Кожна правова ініціатива громадян повинна відображати не тільки інтереси структури, але сприяти розвитку громадянського суспільства в цілому. Однак, за певних обставин, можливе використання правової ініціативи громадян для приватного використання і відстоювання певних інтересів невеликої групи людей. Це визначає можливість певного маніпулювання і дискредитації самої ідеї правової ініціативи. У зв'язку з цим авторами використовується прогностичний метод для виявлення ступеня зацікавленості суб'єктів владних повноважень у майбутньому правовому регулюванні суспільних відносин.

Правову ініціативу доцільно розглядати перш за все з огляду на можливості її формування і реалізації інституціями громадянського суспільства: представниками певних соціумів, професійних (корпоративних) груп, груп, сформованих за віковою ознакою, виокремлення груп за ознакою гендерної рівності тощо. Тобто суб'єктне коло носіїв правової ініціативи може бути досить широким і не має сталого, константного вигляду. Правова ініціатива може мати так званий «комбінований» характер, коли її реалізують як представники доктрини, так і юристи-практики [12].

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

3.1 Розширення концепції щодо застосування правової ініціативи в умовах громадянської пасивності

Звертаючись до тлумачних словників з метою визначення змісту терміна «ініціатива», можна встановити, що ініціатива – це:

- перший крок у будь-якій справі, почин;
- пропозиція або почин, спрямовані на досягнення будь-чого;
- здатність висувати нові ідеї, пропозиції;

інший варіант:

- спонукання до дії, почин;
- керівна роль у яких-небудь діях;
- підприємливість, здатність до самостійних активних дій [13];

Слід наголосити, що правову ініціативу можливо розглядати з точки зору сутнісного наповнення, функціонального призначення, дієвого «насичення», а також як започаткування нового аналітичного напрямку правових напрацювань.

Як категорія правової реальності, правова ініціатива може мати декілька взаємопов'язаних проявів з відповідною екстраполяцією на суспільні відносини. Зокрема, вона може виникати на етапі оцінювання відповідного законопроекту, при встановленні можливості і необхідності подолання прогалин у праві, при внесенні змін в існуючі законодавчі норми або визнанні необхідності прийняття нових норм. До того ж, правова ініціатива може унормовуватися як правовою

доктриною (відповідні концепції, аналітичні записки, такі як: «Концепція забезпечення і захисту прав дитини в Україні»), так і юридичною практикою, наприклад, недавнє обговорення юридичною спільнотою проекту Закону про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії (реєстр. № 7147 від 28.09.2017 р.) [12].

Втім, підґрунтям подолання перерахованих негативних явищ мають стати не тільки економічні або соціальні фактори, але й власна громадянська позиція, власна спроможність давати відсіч негативним проявам нашого життя, тобто кропітка праця в усіх сферах життєдіяльності нашого суспільства. Багато в чому зазначена «спроможність» до особистих рішучих дій (саме дій, а не тільки нарікань) залежить від громадянського виховання, а отже, й від громадянської свідомості, від бажання проявляти ініціативу в усіх сферах життєдіяльності людини для покращення життя і особливо в сфері сучасного права, починаючи від особистої обізнаності з ним і завершуючи формуванням власної позиції з метою покращення правореґулюючих процесів.

Авторами показана проблема формування особистості, яка здатна самостійно мислити, приймати рішення, публічно висловлювати свою думку, усвідомлювати та брати на себе відповідальність за наслідки своєї публічної, в тому числі політичної діяльності. Тобто особистості, здатної належним чином проявляти ініціативу в праві. Отже, дискутуючи сьогодні про належну політико-правову активність, необхідно починати із самого початку – відповідного громадянського виховання (як процесу) та належної громадянської вихованості (як результату).

Адже тільки особистість, яка вихована в ідеалах демократії, найкращих взірцях розвиненого громадянського суспільства, людяності, порядності, високого служіння людству, і відданості громадянській позиції, може стати гідним членом українського суспільства.

Автори ставлять перед собою питання, чи є дієвою участь громадянського суспільства у формуванні права як важливого регулятора суспільних відносин? Чи є достатнім фактором те, що сама держава, яка в громадянському суспільстві має бути правовою, може повною мірою представити в процесі правотворення інтереси громадянського суспільства, без участі останнього?

Всі ці питання потребують проведення глибокого аналізу і дослідження різних аспектів як самого поняття громадянського суспільства, його структури, характеристики окремих складових, механізму взаємодії інститутів громадянського суспільства з паралельними державними структурами, здійснення контролю громадянського суспільства за діяльністю державних структур тощо.

У контексті проблеми, що розглядається, з висловленою в юридичній літературі точкою зору, що заперечує формулу Гегеля, який розглядає громадянське суспільство і державу як два врівноважені полюси, коли необхідно шукати гармонію між ними, державу слід розглядати не як складову у цій формулі, а як

результат, підсумок, наступний ступінь самоорганізації громадянського суспільства як динамічної системи. Тобто перед громадянським суспільством знаходиться «пасивна маса», наступний рівень – саме громадянське суспільство, яке усвідомило себе, розвивається та ускладнюється, наступний рівень – правова держава (ідеал, до якого необхідно прагнути). Так держава стає не складовою, а результатом у формулі [14].

З даним твердженням автори категорично не погоджуються, оскільки зазначено, що держава (хоча б і правова) на певному етапі «поглинає громадянське суспільство» і монополізує керівництво суспільним розвитком.

3.2 Участь громадян у колективній формі правової ініціативи

У юридичній літературі активно аналізуються правові аспекти становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні.

Особлива увага приділена встановленню співвідношення між державою і громадянським суспільством. Так, А. М. Колодій зауважує, що «у співвідношенні суспільства і держави слід виділяти різні етапи, які відрізняються між собою притаманними їм форматами, принципами, методами, механізмами та ін., але всі вони врешті-решт демонструють ту роль і місце, яке відігравала та посідала держава в громадянському суспільстві. Ці роль і місце суттєво змінювалися і з часом дійшли тієї межі, коли в системі суспільних зв'язків домінуючим є їх відношення, що ґрунтуються на принципах саморегуляції і самоуправління, за якими має перебудовуватися і формуватися державність. Але остання у різних формах буде необхідна для розвитку людства. Доказом цього стосовно громадянського суспільства і правової держави є те, що зі збільшенням інститутів громадянського суспільства, а саме політичних партій, рухів, громадських об'єднань тощо, діяльність держави та її регулятивна роль не втратить своєї актуальності, хоча форми і методи, обсяг регулювання можуть змінюватися [15].

Виходячи з наведеного, на всіх етапах розвитку як громадянського суспільства, так і держави, в тому числі правової, немає підстав у перспективі для «поглинання» правовою державою громадянського суспільства, оскільки останнє є самодостатньою соціальною структурою, що діє на основі принципів саморегуляції і самоуправління.

В умовах становлення громадянського суспільства і правової держави важливим чинником стає відродження поваги до права, реалізація принципів верховенства права і законності, підвищення авторитету громадської думки, формування та розвиток громадянської позиції (саме ці фактори і формують «ініціативне» ставлення до діючого або бажаного права). Безумовно, у переломні моменти право-державотворення значно зростає соціальна і правова активність.

Оскільки право є дієвим інструментом впорядкування відносин, приділяючи належну увагу правовій активності, слід наголосити, що вона є одним із видів соціальної активності, соціально-активної поведінки особистості, яку можна і слід

розглядати як юридично значущу. Поведінка кожної особи оцінюється відповідно до її наслідків, які в свою чергу можуть бути корисними, шкідливими або нейтральними як для особи, так і для суспільства в цілому. Таким чином, соціальна значущість, з огляду на інтереси суспільства, є корисною, якщо її передумовою є конструктивна правова активність суб'єктів. Або ж соціально-шкідливою, якщо порушуються певні соціальні норми. Таким чином, юридично значуща поведінка, як вважає переважна більшість теоретиків права, – це врегульована нормами і принципами права поведінка особи, що має певні юридичні наслідки.

Така поведінка виступає юридичним фактом, що зумовлює виникнення, зміну і припинення правовідносин, прав та обов'язків їх учасників, заходів юридичної відповідальності [16]. Таким чином, юридично значущу поведінку можна розглядати як соціальну свідомо-вольову поведінку особи, що передбачена нормами права і спричиняє або може спричинити певні юридичні наслідки. Будь-яка поведінка суб'єктів права, у сфері, врегульованій правом, є юридично значущою. Вона слугує формою вияву свободи особи, найважливішою формою існування будь-якої професійної діяльності, що здійснюється в державі, формою демократичних засад в певному суспільстві (і як наслідок – прояв ініціативи в праві).

Безумовно, правова активність є передумовою, засадою поведінки, яку можна і слід визначати юридично значущою. Зрозуміло, що будь-яка правова активність громадян спрямована саме на результат, на виникнення та регулювання відповідних правовідносин, розробку актів правотворчості, створення необхідних структурних ланок або скасування зайвих, застарілих в існуючому механізмі держави.

Встановлено, що результатом відповідної правової активності має бути певна регулююча дія, до якої саме і прагнуть її носії, проте передувати цій дії можуть ініціативи представників громадянського суспільства.

Отже, саме правова активність може і повинна сприяти зміцненню інститутів законності і правопорядку в державі і в цілому в громадянському суспільстві. Слід також підкреслити, що в жодному випадку регулююча роль народної правосвідомості не повинна протиставлятися регулюючій ролі права як центральному елементу правової системи. Нормативні взірці поведінки, що народжуються в сфері правосвідомості, і правові норми у власному розумінні цього слова нетотожні; але водночас вони не можуть бути категорично протиставлені, оскільки в основі сформульованої норми зазвичай лежать моделі поведінки, вироблені у сфері правосвідомості. Подібна генетична і функціональна взаємодія приводить до висновку про те, що правові норми в єдності з правовою свідомістю органічно включені у нормативну орієнтацію суспільства, а ініціатива в праві є своєрідним стартовим показником багатьох правових новацій.

Авторами зазначено, що прояв нормативної функції правосвідомості є неоднаковим в різні історичні періоди. Особливо виразно вона проявляється в періоди соціальних революцій, кардинальних перетворень у соціальній структурі

суспільства. Підтвердженням цього висновку може слугувати і історія правового розвитку України. Правова свідомість народних мас відображає ідеологічне ставлення до ролі права в суспільному житті, оскільки не всі відносять, що підлягають правовому врегулюванню новим законодавством, одержують «миттєве» закріплення в праві.

В той же час активна правова поведінка повинна свідчити про високий ступінь відповідальності суб'єкта, адже при реалізації правових норм суб'єкт діє досить активно, ініціативно, намагаючись покращити саме життя, сприяти найбільш ефективному регулюванню суспільних відносин на користь суспільства. Але соціально активна правова поведінка має бути відповідальною правомірною поведінкою, тобто такою, яка характеризується свідомим підкоренням вимогам закону. Тому питання правового світогляду і правової ідеології мають бути об'єктом дослідження науковців. Належний рівень правового світогляду є базовою складовою правової ініціативи, що виходить від представників громадянського суспільства [17].

Сьогодні юридична наука характеризується процесами, спрямованими на переорієнтацію правової проблематики щодо світоглядних основ правового життя суспільства. Саме наука кваліфікує правову думку як процес усвідомлення соціально-правової дійсності, правової «потенції» окремого індивіда, що відображає характер тієї чи іншої епохи, культури, цивілізації, громадянської активності.

Цікавим і маловивченим також можна визнати питання про форми прояву правової ініціативи. Зокрема, на думку авторів, вони можуть залежати від суб'єктного кола її носіїв, як-то: представників наукових кіл, юристів-практиків, інших представників громадянського суспільства [18].

Також, безумовно, форми прояву класифікуються залежно від превалювання теоретичного змісту або прикладного вектору застосування. В цілому такими формами прояву можуть бути наукові монографічні праці з відповідними узагальненнями щодо удосконалення національної правової системи, аналітичні записки стосовно підвищення ефективності законодавчих норм, розроблені концепції щодо основних проблем, пов'язаних із захистом прав людини, окремі статейні публікації з новаторськими підходами і пропозиціями по удосконаленню галузевих напрямів сучасного права тощо.

Більш практичне русло проявів правової ініціативи охоплюють науково-практичні міжнародні і національні конференції, «круглі столи» з відповідними рекомендаціями щодо підвищення ефективності діючого законодавства та результативності правової доктрини [19; 20]. Окремий цікавий ракурс у зазначеному контексті – проведення парламентських слухань з різних питань трансформаційних процесів, що стосуються правових державних змін сьогодення.

Дієвою формою правової ініціативи слід вважати також громадські слухання, що є найбільш характерними для встановлення позиції з певного правового питання представниками громадянського суспільства. На нашу думку, такі форми

будуть примножуватися з розвитком демократичних засад сучасного суспільства. Це можуть бути зустрічі перших посадових осіб держави з представниками широкої громадськості, де обговорюються питання назрілих реформаторських нововведень в правовому полі нашої держави. Прикладом може слугувати засідання Координаційної Ради сприяння розвитку громадянського суспільства – консультативно-дорадчого органу при Президентові України, де розглядаються питання про формування зрілого і активного громадянського суспільства в Україні.

Ілюстрацією прояву правової ініціативи у зазначеному контексті можна розглядати право-освітницький проект «Я маю право», започаткований Міністерством юстиції України.

Акцентуючи увагу на необхідності і важливості вивчення як самого явища правової ініціативи, так і форм його прояву, можна констатувати, що, з одного боку, це безумовно свідчить про демократичний правовий розвиток сьогодення, а з другого – демонструє реальні можливості представників правничої науки, юридичної практики, громадянського суспільства в цілому щодо різноманітних форм впливу на демократичні правові трансформації в державі, їх прискорення в усіх сферах життєдіяльності людини. Водночас ці питання є доволі складними та малодослідженими, комплексними за своїм характером, які потребують глибокого системного аналізу, з урахуванням як правових, так і філософських, політичних та соціальних аспектів. Але це має сприяти якісним змінам правового масиву, вдосконаленню права, його «олюдненню», гармонізації національної правової системи, демократизації владних інститутів. Правова ініціатива – це дієва форма реалізації права народу на належне урядування.

ВИСНОВКИ

Отже, становлення, розвиток і подальше вдосконалення структури типології правової ініціативи не слід розглядати як основу для прийняття всіх державних рішень. Авторами встановлено, що кожна ініціатива може направлятися як на вирішення деяких проблем, так і на захист прав певного кола осіб, які використовують не завжди дозволені методи для роботи і дослідження певної ситуації. Тому потребує актуалізації сенсу раніше сформоване розуміння правової ініціативи в аспекті забезпечення прав і обов'язків самих громадян. Досліджено, що громадяни повинні не лише забезпечуватися правом подачі ініціативних пропозицій, але і визначати структуру, яка сприятиме становленню і розвитку взаємодії між громадянами і державою. На думку авторів, досить цікавою є імплементація зарубіжного досвіду і поступового переходу до прямої демократії безпосередньо через висунення ініціатив від самих громадян. Тому представлені висновки є прогностичними і можуть бути представлені у формі розвитку і якісного структування загальної правової системи держави. Концепція громадянського суспільства заснована на тому, що основою є людина і необхідно

зберігати співвідношення особи, суспільства, держави, оскільки інститути громадянського суспільства і держави формуються з метою забезпечення сприятливих умов для життя людини, захисту її прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Алексеев С. С. Линия права / С. С. Алексеев. – Москва : Статут, 2006. – 246 с.
- [2] Шагиева Р. В. Актуальные проблемы права / Р. В. Шагиева. – Москва : Норма, 2016. – 576 с.
- [3] The role of legal reform in supporting civil society: an introductory primer [Електронний ресурс] : International Center for Not-For-Profit Law and United Nations Development Programme. – 2009. – Режим доступу: [http://www.icnl.org/research/resources/dcs/-14-roleoflegal-en%20\(1\).pdf](http://www.icnl.org/research/resources/dcs/-14-roleoflegal-en%20(1).pdf).
- [4] Lall R. Beyond Institutional Design: Explaining the Performance of International Organizations. / R. Lall // International Organization – 2017. – Vol. 71. – No 2. – P. 245–280.
- [5] Кутейников Д. Л. Народная правотворческая инициатива в России: историко-правовой анализ / Д. Л. Кутейников // Проблемы права. – 2017. – Вып. 2. – № 61. – С. 36–41.
- [6] Галоян А. Р. Сравнительно-правовой анализ особенностей народной правотворческой инициативы на примере России и зарубежных стран / А. Р. Галоян // Вестник Амурского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2017. – № 76. – С. 73–77.
- [7] Демин А. В. Диспозитивность как общеправовой концепт / А. В. Демин // Вопросы правоведения. – 2017. – Вып. 1. – № 39. – С. 203–222.
- [8] Потапова В. С. Особенности правового регулирования правотворческой инициативы граждан как одна из гарантий реализации прав человека: зарубежный опыт / В. С. Потапова // Уральский научный вестник. – 2017. – Т. 11. – № 1. – С. 062–065.
- [9] Соловьева И. А. Участие граждан в законодательном процессе / И. А. Соловьева, С. А. Комаров // Теория государства и права. – 2017. – № 1. – С. 59–64.
- [10] Людвиг С. Д. Соотношение категорий «своя воля» и «интерес» в гражданском праве / С. Д. Людвиг // Экономика. Право. Общество. – 2017. – Вып. 1–9. – С. 70–78.
- [11] Быкова А. Г. Порядок формирования и регистрации инициативной группы граждан по реализации правотворческой инициативы граждан / А. Г. Быкова // Государственная власть и местное самоуправление. – 2017. – № 7. – С. 33–37.
- [12] Тимошенко В. І. Природна правосвідомість (з історії політичної правової думки) / В. І. Тимошенко // Бюлетень міністерства юстиції України. – 2013. – № 2. – С. 77–84.
- [13] Куньч З. Й. Універсальний словник української мови / З. Й. Куньч. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 847 с.
- [14] Грудцына Л. Ю. Актуальные проблемы права / Л. Ю. Грудцына. – Москва : Норма, 2016. – 362 с.
- [15] Тацій В. Я. Правова доктрина України // Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов. – Харків : Право, 2013. – Т. 1. – 976 с.
- [16] Петришин О. В. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський. – Харків : Право, 2014. – 368 с.
- [17] Золотухина Т. А. О целесообразности расширения перечня субъектов права законодотворческой инициативы / Т. А. Золотухина // Научные ведомости Белгородского

- государственного университета. Серия: Философия. Социология. Право. – 2017. – Т. 40. – № 10 (259). – С. 95–101.
- [18] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / [авт.-уклад. В. Т. Бусел]. – Київ : ВТФ «Перун», 2005. – 323 с.
- [19] Shany Y. Plurality as a Form of (Mis)management of International Dispute Settlement: Afterword to Laurence Boisson de Chazournes' Foreword / Y. Shany // *European Journal of International Law*. – 2017. – Vol. 28. – No 4. – P. 1241–1249
- [20] Simpson M. Renegotiating Social Citizenship in the Age of Devolution / M. Simpson // *Journal of Law and Society*. – 2017.– Vol. 44. – No 4. – P. 646–673.

REFERENCES

- [1] Alexeyev, S. S. (2006). *Line of law*. Moscow: Statut.
- [2] Shagieva, R. V. (2016). *Actual problems of law*. Moscow: Norma.
- [3] International Center for Not-For-Profit Law and United Nations Development Programme (2009). *The role of legal reform in supporting civil society: an introductory primer*. ? Retrieved from [http://www.icnl.org/research/resources/dcs/-14-roleoflegal-en%20\(1\).pdf](http://www.icnl.org/research/resources/dcs/-14-roleoflegal-en%20(1).pdf)
- [4] Lall, R. (2017). Beyond Institutional Design: Explaining the Performance of International Organizations. *International Organization*, 71 (2), 245–280.
- [5] Kuteynikov, D. L. (2017). People's law-making initiative in Russia: historical and legal analysis. *Problems of Law*, 2(61), 36–41.
- [6] Galoyan, A. R. (2017). Comparative legal analysis of the peculiarities of the people's law-making initiative on the example of Russia and foreign countries. *Bulletin of the Amur State University. Series: The humanities*, 76, 73–77.
- [7] Demin, A. V. (2017). Dispositiveness as a general legal concept. *Questions of Jurisprudence*, 1(39), 203–222.
- [8] Potapova, V. S. (2017). Peculiarities of legal regulation of the law-making initiative of citizens as one of the guarantees for the realization of human rights: foreign experience. *The Urals Scientific Herald*, 11 (1), 062–065.
- [9] Solov'eva, I. A. & Komarov, S. A. (2017). Participation of citizens in the legislative process. *Theory of State and Law*, 1, 59–64.
- [10] Ludwig, S. D. (2017). Correlation of the categories “own will” and “interest” in civil law. *Economics. Right. Society*, 1–9, 70–78.
- [11] Bykova, A. G. (2017). The order of formation and registration of the initiative group of citizens on the implementation of the law-making initiative of citizens. *State Power and Local Self-Government*, 7, 33–37.
- [12] Timoshenko, V. I. (2013). Natural legal consciousness (from the history of political legal thought). *Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 2, 77–84.
- [13] Kunch, Z. Y. (2005). *Universal Dictionary of the Ukrainian Language*. Ternopil: Navchal'na kniga – Bogdan.
- [14] Grudcina, L. Yu. (2016). *Actual problems of law*. Moscow: Norma.
- [15] Tasiy, V. Ya., Svyatotsky, O. D. & Maksimov, S. I. (2013). *Legal Doctrine of Ukraine*. General Theoretical and Historical Jurisprudence. Kharkiv: Pravo.
- [16] Petrishin, O. V., Pogrebnyak, S. P., Smorodinsky, V. C. (2014). *Theory of state and law*. Kharkiv: Pravo.
- [17] Zolotukhina, T. A. (2017). On the advisability of expanding the list of subjects of law of legislative initiative. *Scientific bulletins of Belgorod State University. Series: Philosophy. Sociology. Right*, 40 (10 (259)), 95–101.

- [18] Great explanatory dictionary of contemporary Ukrainian language (from supplementary and supplementary). (2005). Busel V. T. (Ed.). Kyiv: VTF "Perun".
- [19] Shany, Y. (2017). Plurality as a Form of (Mis)management of International Dispute Settlement: Afterword to Laurence Boisson de Chazournes' Foreword. *European Journal of International Law*, 28(4), 1241–1249
- [20] Simpson, M. (2017). Renegotiating Social Citizenship in the Age of Devolution. *Journal of Law and Society*, 44 (4), 646–673.

Наталія Семенівна Кузнєцова

Доктор юридичних наук, професор
Заслужений діяч науки і техніки України
Академік Національної академії правових наук України
61024, вул. Пушкінська, 70, Харків, Україна

Наталія Миколаївна Оніщенко

Доктор юридичних наук, професор
Заслужений діяч науки і техніки України
Академік Національної академії правових наук України
61024, вул. Пушкінська, 70, Харків, Україна

Наталія Семеновна Кузнєцова

Доктор юридических наук, професор
Заслуженный деятель науки и техники Украины
Академик Национальной академии правовых наук Украины
61024, ул. Пушкинская, 70, Харьков, Украина

Наталія Николаевна Оніщенко

Доктор юридических наук, професор
Заслуженный деятель науки и техники Украины
Академик Национальной академии правовых наук Украины
61024, ул. Пушкинская, 70, Харьков, Украина

Natalia S. Kuznetsova

Doctor of Law, Professor
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine
Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Natalia N. Onischenko

Doctor of Law, Professor
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Кузнецова Н. С. Роль правової ініціативи у становленні громадянського суспільства / Н. С. Кузнецова, Н. М. Оніщенко // Вісник Національної академії правових наук України. – 2018. – Т. 25. – № 1. – С. 120–133.

Suggested Citation: Kuznetsova, N. S. & Onishchenko, N. N. (2018). The role of the legal initiative in the establishment of civil society. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 25(1), 120–133.

Стаття надійшла / Submitted: 12/01/2018

Доопрацьована / Revised: 07/02/2018

Схвалено до друку / Accepted: 13/03/2018